

Bakker, N., Dekker, R., Janssens, A., *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2006, 170 blz., €19,-, ISBN 90 6550 897 X).

Burgerschap en onderwijs staan de laatste jaren volop in de belangstelling. Zowel in de wetenschappelijke als de populaire pers wordt gediscussieerd over de vraag of burgerschapseducatie mogelijk en wenselijk is. Het onderwerp van het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis van het middelbaar onderwijs (VWO/HAVO) in 2006, getiteld 'Van kind tot burger. Volksopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780-1920)' is dan ook niet van actualiteitswaarde ontbloot. Dit besef spreekt duidelijk uit het voorwoord van de bundel *Tot burgerschap en deugd*, waarin negen tot artikelen omgewerkte lezingen zijn opgenomen, die op de verschillende nascholingsconferenties voor geschiedenisleraren in het najaar van 2005 zijn gehouden. De ambities van deze bundel beperken zich echter niet tot voorlichting aan direct bij het eindexamen betrokken geschiedenisleraren. Behalve deze doelgroep beoogt de redactie namelijk een breder publiek te bereiken van docenten en studenten in het hoger onderwijs. Bovendien wil zij met deze bundel een bijdrage leveren aan het huidige debat over onderwijs en modern burgerschap.

Als kennismaking met het brede terrein van de geschiedenis van de negentiende-eeuwse volksopvoeding is dit zeker een geslaagde bundel. De bijdragen zijn afkomstig van specialisten die in de afgelopen decennia hun sporen hebben verdiend op het gebied van de negentiende-eeuwse historische pedagogiek dan wel de sociale of politieke geschiedenis van deze periode. Omdat vrijwel alle artikelen bewerkingen zijn van eerdere publicaties, bieden zij een goed overzicht van wat er in de afgelopen vijftig jaar is verschenen. Gerenommeerde, zo niet klassieke, dissertaties als die van Jan Lenders over de onderwijsvernieuwingsbeweging rond 1800, Bernard Kruithof over het burgerlijk beschavingsoffensief, Nelleke Bakker over pedagogische idealen in de negentiende eeuw en Ali de Regt over arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid passeren hier in vogelvlucht de revue. Ook onderzoek van recente datum is in deze bundel vertegenwoordigd. Naast een artikel van Arianne Baggerman en Rudolf Dekker over Otto van Eck, heeft Mineke van Essen een bijdrage geleverd op basis van het manuscript van haar onlangs verschenen *Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800*. Behalve als terreinverkenning is deze bundel interessant vanwege de verschillende invalshoeken en disciplinaire benaderingen van het thema volksopvoeding. Het wordt vanuit onderwijssociologisch, historisch-pedagogisch, politiek- en sociaal-historisch standpunt belicht. Ook de problematiek van integratie van minderheden in het onderwijs komt aan de orde in een artikel van Pieter Boekholt over joden en hun positie in het onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw. Deze verscheidenheid aan invalshoeken geeft, samen met de variatie in gepresenteerd brongebruik, niet alleen een goede indruk van de rijkdom van het onderzoeksterrein, maar biedt ook tal

van handvatten voor multi- en interdisciplinair onderwijs op hbo- en academisch niveau.

Ondanks deze multidisciplinaire benadering voert het onderwijspolitieke verhaal in de meeste artikelen de boventoon. Hoewel dit mogelijk voortvloeit uit de nobele intentie van de auteurs om tegemoet te komen aan de stofomschrijving, kleven hieraan twee bezwaren. De minste van deze is dat de lezer die de bundel van a tot z leest, veelvuldig op herhalingen stuit. Zo komen we in diverse artikelen typering van de Verlichtingspedagogiek, de Bataafse onderwijshervorming van 1806 en de negentiende-eeuwse schoolstrijd tegen. Hoewel deze herhaling als voordeel heeft dat de artikelen zelfstandig gelezen kunnen worden, gaat zij wel ten koste van verdieping. Dat is jammer, want daardoor blijft de aandacht voor het begrip burgerschap op een algemeen, abstract niveau steken. Zo lezen we herhaaldelijk dat deze notie nauw verwant is met ‘maatschappelijke en christelijke deugden’, zoals verwoord in de schoolwet van 1806 en herhaald – zij het in omgekeerde volgorde – in de nieuwe onderwijswet van 1857. Ook treffen we en passant in enkele artikelen een nadere invulling van de notie burgerschap aan. Zo lezen we in het artikel van Bakker, naar aanleiding van Anslijns *Brave Hendrik* (1809), dat burgerschap in de negentiende eeuw vooral van doen heeft met plichten als gehoorzaamheid, orde, eerlijkheid, vriendelijkheid, hulpvaardigheid en barmhartige naastenliefde. Hier lijkt opvoeding tot burgerschap vooral synoniem met morele opvoeding. In de artikelen van Kruithof en Sjaak Braster komt de maatschappelijke dimensie van burgerschap meer naar voren. Kruithof wijst op de samenhang van burgerschap met vaderlandsliefde en verdraagzaamheid in de Nutsideologie, terwijl Braster in zijn artikel over christelijke en maatschappelijke deugden in het negentiende-eeuwse Nederlandse onderwijsbeleid aangeeft dat burgerschap volgens de schoolwet van 1857 vooral doelt op respect voor godsdienstige verschillen, onderlinge liefde en verdraagzaamheid. Deze verschillende noties worden echter niet nader geëxpliciteerd of gehistoriseerd, waardoor ontwikkelingen of tegenstellingen inzichtelijk worden gemaakt. Een dergelijke analyse, bijvoorbeeld in een afsluitend comparatief artikel, was niet alleen het begrip van de negentiende-eeuwse notie van burgerschap ten goede gekomen, maar zou ook een bevredigender bijdrage hebben kunnen leveren aan de huidige discussie over burgerschap en onderwijs. Nu blijft deze doelstelling van de bundel onderbelicht: de auteurs laten het aan de lezer over om parallellen te trekken en verschillen te ontdekken.

Ondanks deze kritische kanttekeningen is dit – zeker voor de beoogde doelgroep – een waardevolle bundel, niet in de laatste plaats omdat hij de lust tot verder lezen zeker opwekt.

Willeke Los

Gessel, J. C. P. van, *Een vaderland van goede muziek. Een halve eeuw Maatschappij tot bevordering der toonkunst (1829-1879) en het Nederlandse muzikleven* (Utrecht: Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 2004, 503 blz., €49,-, ISBN 90 6375 197 4).

De Maatschappij tot bevordering der toonkunst, opgericht in 1829 in Amsterdam op initiatief van de 'liefhebber' A.C.G. Vermeulen, was een typisch product van zijn tijd. Aan de ene kant wortelde deze vereniging in de laatachtttiende-eeuwse opvattingen over de zedelijke en culturele verheffing zoals die ook in andere 'maatschappijen' zoals 't Nut een richtsnoer was; verbetering van het muziek- en zangonderwijs was daar het doel. Aan de andere kant werd ook het ideaal van de nationale saamhorigheid beleden, het 'vaderlandsch gevoel' dat aan de jonge eenheidsstaat de nodige cohesie moest verschaffen. Dat laatste leidde tot langdurige discussies over de mogelijkheden om tot een werkelijk nationale, Nederlandse kunst te komen, of het nu ging om de beeldende kunst, de literatuur of de muziek. Die muziek werd, evenals in de nadagen van de Republiek, omstreeks 1830 nog sterk gekleurd door de stadscultuur, zowel in de grotere steden als die in de provincie, en was door allerlei oorzaken vooral op de Duitse praktijk georiënteerd. De Maatschappij heeft een halve eeuw lang geprobeerd daarin verandering te brengen, onder meer door de organisatie van grote, landelijke muziekfeesten en door het uitschrijven van compositie-prijsvragen. Voor deze muzikale competities werden buitenlandse componisten als jurylid ingeschakeld, onder wie gerenommeerde mensen als Spohr, Mendelssohn, Schumann en Liszt.

Deze prijsvragen vormen het uitgangspunt van de studie van musicoloog Jeroen van Gessel, waarop deze enkele jaren geleden promoveerde. Het onderwerp bood hem de gelegenheid om een breed overzicht te geven van het muzikleven in de eerste helft van de negentiende eeuw, met inbegrip van de muziektheoretische aspecten. Deze waren in de loop van de beschreven periode aan sterke veranderingen onderhevig en gaven vaak aanleiding tot hevige polemieken, waarvan de echo's ook in Nederland doorklonken. Van Gessel moet behalve een halve bibliotheek aan literatuur ook een ontzagwekkende hoeveelheid archiefmateriaal hebben ingezien. De neerslag daarvan bevat zoveel feiten en gebeurtenissen dat het de niet-ingevoerde lezer hier en daar duizelt. De schrijver behandelt achtereenvolgens de rol van het Koninklijk Instituut, het al genoemde Nut, de oprichting van 'Koninklijke Muziekscholen' en de moeizame ontwikkeling van de vakpers annex muziekkritiek. Toch is zijn studie daarmee nog niet tot een overzichtswerk geworden van de Nederlandse muziekgeschiedenis in de betreffende periode. Er wordt vooral in den brede veel onbesproken gelaten, er worden weinig verbanden gelegd met algemene maatschappelijke of artistieke ontwikkelingen en er wordt bij de lezer musicologisch gezien soms wel erg veel bekend verondersteld. Enkele toelichtende bijlagen waren in dat verband nuttig geweest. De hierboven genoemde componisten zijn bekend gebleven, maar welke lezer weet nog wie Onslow en Lachner waren, om van hun muziek maar te zwijgen? De weergave